

Hazatérő álmok

BÖLCSŐ NÉLKÜL

Idén (2011-ben) van a madэфalvi veszedelem 247. és a bukovinai székelyek Magyarországra való hazatérésének 70. évfordulója. Hetven éve, 1941-ben települtek át a Bácskába.

Az évfordulóra „Emelt fővel” mottóval hirdetett programsorozatot a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. A megemlékezés első dátuma január 9-én Bonyhádön volt az 1764-ben, vízkeresztkor elkövetett madэфalvi vérengzés emlékére. Az év folyamán még számos további megemlékezést és ünnepséget rendeznek Magyarország-szerte.

A Mária Terézia korabeli kálváriája óta a túlélésért küzdő, hanyattatottságában összetartó, csiki és háromszéki falvakból kiszakadt népcsoportot ma Magyarországon egységesen bukovinai székelynek mondják. Sorsuk miatt „csángálóknak, csángóknak” is nevezték őket. Madэфalvától Bukovináig, Bukovinától az Al-Dunáig, majd a Völgységig vándoroltak. Az egykor Bukovinában megtelepedettek, majd elvándoroltak zöme ma, két és fél évszázad

után is mesterséges megosztottságban, kisebbségi sorban él. Romániában ma dévai, Magyarországon völgyeségi, Szerbiában al-dunai székelyeknek nevezik őket, ám dévai, kanadai, brazilai, bácskai és dunántúli székely közösségként is harcoltak vagy harcolnak máig, a megmaradásukért. Azt tartják magukról, hogy ők: „még a jég hátán es megélnek”.

A KEZDETEK

Bukovina a Kárpátok keleti lejtőjén fekvő lépcsőzetes felföld, az egykori Galícia, a Prut folyó, Moldva, Erdély és Máramaros közé ékelődött termékeny terület volt, amely Nagy Lajos királyunk idejében még Magyarországhoz tartozott.

Az 1700-as években nagyrészt elnéptelenedett. Elvadult területét a Rákóczi-szabadságharc leverése és az önálló erdélyi fejedelemség megszűnése után a törököktől 1774-ben az osztrák őrbirodalom örökölte meg, és végül az 1764-es katonai sorozások erőszakossága miatt tiltakozó, majd üldöztetésük miatt (székelyöldöklés – siculicidium) Moldvában bujdosó, zömében csíki és háromszéki, reménytelen helyzetben lévő székelyekkel telepítették be. Imár gróf Hadik András, Erdély új helytartója és kormányzója hathatós közreműködésével. A Moldvából visszahozott székelyek Bukovinában így öt magyar falut alapítottak: Fogadjistent, Istenségitset, Hadikfalvát, Andrásfalvát és Józseffalvát.

A létrejött közösség elkülönült, zárt, a többitől immár jól megkülönböztethető bukovinai székely kultúrát eredményezett. A térséget a birodalom diktátumai alapján több nemzetiséggel telepítették be. Éltek itt rutének, ukránok, huculok, románok, lengyelek, lipovárok, németek, székely magyarok, szlovákok, örmények, zsidók, oroszok, cigányok...

A székelyek elszaporodása, ennek következményeként birtokaik felaprózódása és az általános elszegényedés miatt azonban már az 1880-as években megkezdődött a kirajzás Bukovinából.

Elsőként mintegy négyezren az Al-Duna mocsaras területére települtek át. Pancsova környékén három ma is létező települést alapítottak: Hertelendyfalvát, Sándoregyházát és Székelykevét.

Őket követték az 1900-as évek első évtizedében a Déva környéki letelepedések (Csernakeresztúr), de hamarosan Kanadába és Brazíliába is kirajzottak. A kivándorlási lázat a román kormány által létrehozott Kivándorlási Hivatal ügynökei is segítették.

A trianoni diktátum ugyanis végül elszakította őket Erdélytől és Magyarországtól.

AZ AL-DUNAI SZÉKELYEKRŐL

Azokról, akiket még 1882–1883-ban a „csángó láz” ragadott magával az Al-Duna kanyarulatának mocsaraiba, kevesen emlékeztek meg eddig. Pedig ők voltak azok a telepések, akik otthonteremtés céljából képesek voltak folytatni az árvízveszélyes lapályok, mocsarak lecsapolását, falvakat emeltek az ingoványon. Még a bukovinai székely góbétságok sajátos ízet is átörökítették az Al-Duna tájékára. A három falu népessége nehéz életkörülményei ellenére megőrizte életkedvét.

A három falu közül Székelykeve (Skorenovac) volt mindig is a legnépesebb. A lakosok létszáma azonban a legutóbbi időkben aggasztóan megcsappant. 1990-ben közel 4000-en lakták, manapság mindössze 1900 lakosa van.

Sándoregyházán (Ivanovo) is igencsak meggyérült a székelyek száma (alig pár száz), és az is lesújtó hír, hogy a hertelendyfalviak (Vojlovica) egykor Thomka Károly által „kivitt” andrásfalvi református székely közössége igen megfogyatkozott.

Falvaikban számos magyarul beszélő katolikus bolgár (paltyán), és ma már egyre több szerb család is él. Megmaradt azonban szellemi örökségük nagy része, a tájszólás: a kitűnő állapotban konzerválódott székelyes nyelvezet, a népszokások, népdalaik és a gazdag anekdotakincsük.

A bukovinai székelyek különös kultúráját számos néprajzos, történész és valóságos polihisztor tanulmányozta már. Viszontagságaikról irodalmi művek és nagyszerű tanulmányok tömkelege beszél. Sűrű megpróbáltatásaikról, folyamatos és nehéz küzdelmeikről a megmaradásért, merthogy alig is lehet számba venni mindazon stációkat, melyeket elszenvedtek.

„KIÜZETÉS” BUKOVINÁBÓL ÉS „HAZATÉRÉS”

1941-ben a második bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt és visszafoglalta a Délvidék egy részét. Bácska visszanyerésével az öt bukovinai magyar falu székely közösségét az anyaországba telepítették át. Akkor végérvényesen elhagyták „édes hazájukat”, Bukovinát. A történelem gonosz fintora volt, hogy Bukovinából újra egy más nemzetiségűektől lakott vidékre telepítették székelyeinket.

Új településeik nevét a köztudat már nem jegyzi, mert ott sem volt maradásuk: Stepanovićevo (Horthyvára), Bácskossuthfalva, Tankosíćevo (Hadikhalom), Veternik (Hadikliget), Vojvoda Mišić (Hadikszállás), Staro Đurđevo (Hadikföldje), Sirig (Szőreg-Hadiknépe), Tomićevo (Bácsjózseffalva), Vajska (Józsefháza), Feketić (Református András-szállás), Mali Beograd (Andrásföldje), Karađorđevo, Pavlovo (Bácsandrásfalva, Topolya fölött), Kosićevo (Andrásmagyar), Sokolac (Bácsistensegítség, Topolya és Bácskossuthfalva között) s végül Nova Crvenka (Istenvelünk, Cservenka fölött).

A bukovinai székelyek maradéka 1944 késő őszen mindenét elveszítve érkezett meg Magyarországra. Végül a Dunántúlra, Tolnába, Baranyába, Bács-Kiskun megye falvaiba költöztették őket a sors kegyetlensége folytán erőszakkal kitelepített svábok vagy horvátok elhagyott házaiba: Bonyhádra, Bátaszékre, Hidasra, Hőgyészre, Izménybe, Kakasdra, Csátaljára, Zombára, Kétyre. Míg Bácskában a dobvoljacok elhagyott házait sem lakták be szívesen, itt a sváb lakosság kilakoltatásával próbálták nekik otthont teremteni. A Dunántúlon ezért évtizedekig ádáz vagy rejtett megvetés, gyűlölködéssel vegyes, értetlen irigykedés és hosszú ideig csak kevéske megértés kísérte felzárkózásukat.

A hatvanas évek végén a tévesztés elől is menekülve több százan Érden telepedtek meg.

„HAZALÁTOGATÁSOK” BUKOVINÁBA

Bukovina az ott élt őseire kíváncsi ember számára ma már kegyhely, zarándokhely. A hagyománytisztelet őrlésként érinti meg, és gyakran eluralkodik benne az érzés, hogy végérvényesen elvesztettünk valamit. Talán a lelki gazdagságunk is megcsappant a továndorlások által. Mert aki hazáját elhagyja, a lelke egy részét hagyja el...

A Magyarországra szakadt székelyek közül azóta immár sokan hazalátogattak az „elárvult” Bukovinába. A nyolcvanas évekig még többen is éltek ott magyarok. Ők voltak a kihunyó parázs őrizői, túlélőkkel a mai napig találkozhatunk.

Az első, 1981-es bukovinai látogatásom óta nagyot fordult velünk a világ, és negyed évszázad után, 2006 májusában zaklatott kíváncsiságotól vezérelve másodszer is felkerestem. Tudni akartam, hogy elárvult székely falvaink állnak-e még.

Hamar rájöttem, hogy még így is fellelhetők a ritka régi fotográfiákon látható települések rejtett szegletei. Egy-két egykori középületünk is megmaradt: a hadikfalvi, az istensegítsi és az andrásfalvi iskolaépület. És apró „kapaszkodók”, mozaikkövek: az utcák kanyarulatai, néhány vén fa, deszkakerítés, roskadozó régi szerű vagy udvari kerekes kút... És a régi temetők maradványai. Foghíjasan árválkodnak már, ámde régi sírhelyeket meglátogató és gondozó székelyek is akadnak még.

A templomokat ma már a román ortodox egyház birtokolja, ám falaik és némely berendezéseik még a régiek. Pl. a hadikfalvi Mária-oltár, kopottas padosorok, értékes szentképek. A fogadjisteni fatemplom kis haranglábban álló kis harangja, amelyet a temesvári Novotny Antal harangöntő készített 1907-ben, s melynek nagyobbik „testvére” a székelykevei templomtoronyban lakozik.

A templomok udvarában egy-egy székelyesen megfaragott emlékkereszt áll, a Bukovinai Székely Szövetség „állítmányai”.

Ma megközelítőleg 25 000 bukovinai székely lélek él Magyarországon, az 1991-ben kirobbant jugoszláviai belháború következményeként, az elvándorlás és a széttelepedések miatt alig 6-7000 az Al-Duna kanyarjában, Déva környékén és Csernakeresztúron, valamint más erdélyi településeken pedig ezres vagy több százás szórványokban.

Jutott a bukovinai székelyekből szinte mindenüvé. Ma szép számban élnek a már említett kivándorlási pontok mellett, többek között Nyugat-Európa országaiban, Amerikában és Kanadában, de még Ausztráliában is.

Jelenleg szerte a világon mintegy 32 000, a legbátrabb becslések alapján akár 40 000 bukovinai származású székely élhet. Éppen csak eredeti bölcsőjük, Bukovina maradt székelyek nélkül.

„BUKOVINA SZÉP HATÁRA” Egy megrázó erejű történelmi kálvária fényképei

2011-ben Magyarországon egy párját ritkító megemlékezéssorozat vette kezdetét: hetven éve „tértek haza” a bukovinai székelyek Magyarországra.

A második bécsi döntés, Észak-Erdély visszanyerése végképp kiváltotta őket „őshazájukból”, és elindította egy röögös úton, melynek akkor még csak a legelső stációját látták. Erdély területére nem telepíthették őket, mert a szerződés ezt megtiltotta. De mindenképpen át kellett jutniuk Magyarország területére, hogy megmenekülhessenek az őrült háborús és etnikai pusztítások elől.

A lehetséges megoldás a frissen visszaszerzett Bácskába való áttelepedés volt, amely 1941-ben vette kezdetét, és amely – bő három esztendő reményteli újrakezdés után – mégis az 1944-es meneküléssel folytatódott. A bukovinai székelyek véres vesszőfutása csak 1945-ben ért véget, amikor a Völgységben, Baranyában és Bács megye falvaiban leltek új hazára. Fájdalom, hogy a kezdetben reményt termő sorsuk rövidke fejezete ekkoriban fonódott össze a délvidéki magyarság tragikus sorsával...

Kóka Rozália szervezésében most a Magyarok Világszövetségének Semmelweis utcai székházában, a Bartók Teremben nyílt meg a *Bukovina szép határa* címet viselő fantasztikus fényképkiállítás, amelyhez fogható megrázó dokumentumfotó-sorozatot én még nem láttam.

Nevezhetjük-e ezt a felindultság szülte fényképsorozatot esetleg szociófotó-sorozatnak? A társadalmi kiszolgáltatottság, a peremlét, az anyagi elesettség fényképi dokumentumának? Mert szinte egyedülálló magyar jelenség, hogy a harmincas években a baloldali szociófotó mellett megjelenik a népi szociográfiákhoz kötődő, paraszti sorsproblémákat megjelenítő fényképezés is.

Ez a besorolás most talán a legkevésbé fontos. A fényképsorozat teljességgel hiteles, őszinte és kendőzetlen, manipulációmentes: akárcsak Sára Sándor 1986-ban elkészült, bukovinai sorsokat megelevenítő dokumentumfilm-sorozata, a *Sír az út előttem*.

A kinagyított fényképek láttán most földbe gyökerezik a lábunk. A kiállítás képein a Bukovinától való elbúcsúzás megrázó pillanatai. Mintha kálváriák tobzódó stációképeit látnánk. A fényképhez zárt fájdalmakat. És a pillanat örökkévalóságát.

A mélypont ünnepele ez?

Megilletődve, nagyon lassan vonulunk végig a kiállítás képei előtt. A történelemkönyvekből bemagolt események helyett most a színingaz múlt jelenik meg előttünk, melyet alázattal és néma áhítattal illik szemlélnünk.

Bognóczy Géza, Andrásfalva egykori református lelkésze lélekjelenlétének köszönhetően megőrkítette a búcsúzás tragikus pillanatait. Láthatjuk a kb. ötszáz főnyi közösségének a készülődését, gyászmenethez hasonlítható elindulását a faluból, majd a vég nélkülinek tűnő szekerezéseket vagy a két hétig tartó vonatkozás állomásait, és végül a bácskai letelepedést is. Ez a fényképsorozat lett számomra a telepésekről készült leghitelesebb gyűjtemény (dr. Kaiser József, Juhos Nándor, dr. Sebestén Ferenc és Horváth József operatőr fényképeivel kiegészítve).

1941 májusában a kosnai határállomáson (Horváth Józsefnek, a Magyar Film Iroda operatőrének a felvétele)

1941. június 3-án az andrásfalvi reformátusok is búcsút vettek falujuktól (Bognóczy Géza református lelkész felvétele)

■
Angyalbandi állomáson 1941. június 13-án (Bognóczy Géza református lelkész felvétele)

Andrásháza népe a harangszentelés és a hármaskeresztelő napján, 1942. július 17-én (Bognóczy Géza református lelkész felvétele)

Az új bácsjózseffalvi vasútállomás és a zenélő kút avatóünnepsége 1943. június 24-én

A dermedt csendbe burkolódzó, az addigi életüket ünnepélyesen gyászoló és legszebb gúnyájukat magukra öltő családok, a falunyi rokoni emberáradat egyszerre éli át a rájuk szabott sorscsapás legnehezebb pillanatait. A hiteles emlékképekről megriadt fegyelemmel ránk tekintő, ám a reménybe kapaszkodni vágyó, múltjukba révedő, minden idegszálukat megfeszítő, kiutat kereső, merev, mosolytalanná dermedt arcok, tompán sugárzó lelkek mégis a jövőbe vetett hitről, féltő reményről mesélnek. És a roppant emberi kitartásról üzennek nekünk.

Az indulás előtti, pattanásig feszülő csendben...

Mint valami hatalmas performance-ban vagy groteszk színpadias játékban, a falvak lakosságának szíve egyként dobog, zakatol. Az elvándorlók megtörten, az indulás pillanatától megrettenve, befelé zokogva, a veszthelyre váró emberek levegőtlen, kapkodó nyugtalanságával filmperdülésben élik újra múltjukat. És lassacskán megadják magukat a sorsnak. Szikár, délceg férfielemek, küzdeni tudó, erős családapák küszködnek könnyeikkel, miközben szekérre rakják ládába zárt életüket. Saját keserű sorsukat vetköztetik le, fordítják és fosztják ki, szekereikre rakják veszendőbe szánt, széteső örökségüket, a még átmenthető múltjukat, a megmaradt hitüket, még ekkor is csökönyösen pislákoló reményüket... Asszonyok szelíd jajszava hatja át a kertvégeket, amint megölelik kedves gyümölcsfáikat. Gyermekek kapaszkodnak tétován egymásba kutyát, macskát szorongatva, hátrahagyandó kedvenc háziállataikat tétován ölelgetve. Mert a búcsúzás fájdalma nemcsak a felnőtteké: nekik is szól, őket, az életben tapasztalatlanokat, büntelenekeket is érinti és megilleti.

És a falu csendje, jaj, kisvártatva eléri a templomi harang kondulását. És ekkor ezer szív sikolt fel a lelkek mélyéről jövő fájdalomszavával. Lassacskán megindulnak a szekerek kifelé a faluból, most utoljára, örökre. És a feldúlt lelkekben megül a rettenet: befelé zokognak a hazájukat elhagyók.

*Bukovina, édes hazám,
Bárcsak határod láthatnám!
Látom füstöd, de csak alig,
Hogy az égen setétedik.*

...
*Látom füstjét, de csak alig,
hogy az égen setétedik,
s látom füstjét, de csak alig,
Hogy az égen feketedik.*

És senki nem mer hátratekinteni. Holott bibliai a feltételezés, mégis mennyire igaz. Nem néz hátra senki emberfia, mert háta megett a világ összeomlásának roppant látványát feltételezi, és mert attól tart, hogy a látványt nem élné túl.

Mert aki a hazáját elhagyja, kétszer hal meg?

Ezek a lelkész lélekjelenlétét, a pillanat megismételhetetlenségét felismerő, megörökítő igyekezetét dicséror pillanatok mentették át a múltat a pislákoló jövőbe, a jövőbe vetett hit-

be, amely Bukovina keskeny pallóján épphogy csak átfért még. De mégis átfért. A némán, fegyelmezett, zárt fájdalomba ágyazott arcok, a tönkrement múltú és mégis reménykedő családok elkeseredett küzdelme az embernek maradás reményével: ez mentette át őket a mának. Túl kellett élniük az elszakadást. Hogy gyökerük ne szakadjon.

A földönfutóvá vált bukovinai székelyek fegyelmezett, hosszú szekérsoraikkal a magyar hadsereg kíséretével szelték át Erdély földjét. A szekérsor 1941. június 3-án megérkezett a kosnai (todoskányi) határállomásra. Innen pedig már tényleg nem volt visszaút. A bukovinai székelyek átlépték Magyarország határát. Bukovina kapui pedig mindörökre bezárultak előttük. Az édenkertet elveszítették. Az őshaza köddé vált a számukra, és már csupán az emlékeikben és az álmaikban élhetett tovább. A székelyek kezüket a fejükre kulcsolva, rettegve és bizakodva szembenéztek a jövőjükkel...

*Édesanyám édes teje,
Be keserű más kenyere!
S keserű jes, savanyu jes,
Még amellet panaszos es.*

Napok múltán már Bácska zsíros földjén poroszkáltak.

Majd a dobrovoljacoknak, a trianoni honfoglalás betelepített szlávjainak az elhagyott házaiba költöztették székelyeinket. Mások életébe és egy más világba, ahol kénytelenek voltak megfoganni, mert élni és túlélni kellett. Az első ünnepélyes felvonulások, a szabadtéri istentiszteletek, az ott élő magyar közösségek fogadása, a befogadás furcsa és szokatlan bátorítása... A földosztások, a bácskai gazdák igyekezete, hogy a székelyeknek átadják a zsíros bácskai talaj művelésének másfajta rafinériáját. Az első szántások, vetések, és igen, végül az új remény jegyében, az első bő aratások öröme.

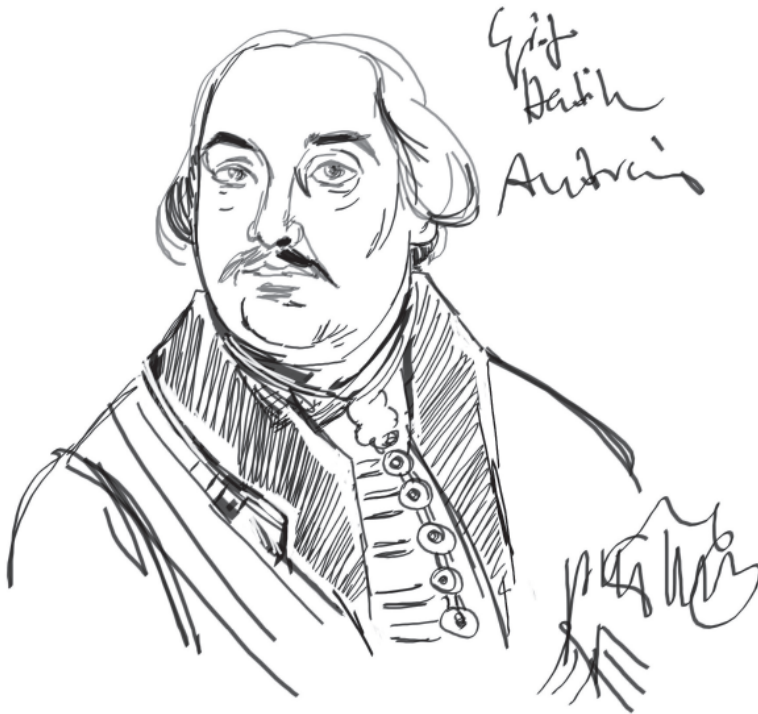
Majd az újabb menekülés megvalósuló réme. Újra Magyarország felé...

Ma a bukovinai székelyek világszerte megemlékeznek kivonulásukról, és egyben ünneplik a végső hazatalálásukat. Hogy a sors kegyeltjei-e, vagy az isteni gondviselés által maradtak meg, csak a sejtések örömevel tudjuk eldönteni. A hagyományaik erejével megküzdtek az enyészet és a szétszóródás rémével. És íme, itt vannak, megmaradtak!

Ők Isten ruházatának korcáról nem hullottak le.

(A dokumentumfotó-kiállítás a Budapesten Magyarok Házában 2011. január 21-én nyílt meg.)

AKI VILÁGOT ÁLMODOTT,
ANNAK KULCSOK IS KELLETTEK HOZZÁ
*Egy emlékszoborról és a bukovinai székelyek
közkedvelt szobrászáról*

Az igazi tét az lenne: hogyan elemezzünk röviden egy historizáló, patinás, akadémista mesterművet, melynek idén aktualitása van, amelyet egy kései klasszikus szobrászművész, ifjabb Vastagh György alkotott meg, és amelyet 1936-ban, a trianoni trancsírozás után épp hogy magához térni látszó ország kormánya állíttatott az egyik leghíresebb magyar származású katonatisztjének.

2011. május 8-án volt a bukovinai székelyek Magyarországra hazatérésének 70. évfordulója. A megemlékezésen a budai várban megkoszorúzták Hadik András lovas szobrát is. Egykor a tábornagy kegyelmet eszközölt ki a Moldvába menekült székelyeknek, akiket az általa kormányzott Bukovinában telepített le. A bukovinai székely települések közül Hadikfalvát és Andrásfalvát is őróra nevezték el halálából. Most pedig a bukovinai székely utódok látogattak el szobrához, hogy jelképesen leróják tiszteletüket előtte.

Mert a tisztelet még kijár a hősöknek. Még akkor is, ha a mai világban vannak, akik idejémmúlnak tartják, gúnyolódásnak, élcnek teszik ki az egykor oly tisztességes és becsületes

helytállást, a nemzeti büszkeséget. De tudjuk, hogy alávaló ember lehet az, aki a nemzeti szimbólumon gúnyolódik. Ünnepeltek tehát most az erdélyi gubernátor által istápoltt és az őt hősként tisztelő népcsoport kései utódai, és így találkozott újra a múlt a mával.

A KATONATISZT

Az ízig-vérig katonatiszt, akinek nevét mind a mai napig felettébb nagy tisztelettel emlegetik, nem más, mint futaki gróf Hadik András (németül Andreas Reichsgraf Hadik von Futak; Csallóköz, 1710. október 16. – Bécs, 1790. március 12.) magyar huszártábornok, császári tábornagy (Feldmarschall), bukovinai–csernaviczi és futaki földbirtokos, politikus, az osztrák–magyar császárság egyik leghűségesebb magyar származású katonája és legigazibb hadvezére, akiben a korabeli leírások szerint még az ellenségei sem csalatkoztak!

Gróf Hadik András a bécsi udvarhoz lojális magyar volt. A Rákóczi-féle szabadságharc 1711-es leverése és a magyarság megtörése után más lehetősége nem is lehetett volna, mint hogy a bécsi udvar szolgájaként próbáljon felemelkedni...

Hogy mi volt Hadik András számára a világ megálmodása, és mi a kulcs? Hősies magatartással és lángelmével, rátermettségét bizonyította be a hadszíntéren, és kivívta a császárnő és az összbirodalom uralkodó rétegének, de a plebsznek az elismerését, csodálatát is. Ezért aztán kulcsot is kapott: elérte, hogy saját népét, a magyarságot is segíthesse, istápolhassa. És mintha mindez nem is került volna oly nagy erőfeszítésébe gróf Hadik Andrásnak. Lángelmeként emlegették, és sokan csak a birodalom céljainak katonai-stratégiai irányítóját tisztelték benne. Ám 1765-ben Erdély új gubernátoraként mégis a legelső intézkedéseinek egyike az volt, hogy kivizsgálta a csíkmadéfalvi székelyek tragédiájának okát és körülményeit, majd jobbító szándékkal elérte Mária Teréziánál a közkegyelmet és a menekült rebellis székelyek áttelepítését Bukovinába!

A SZOBRÁSZMŰVÉSZ

A XVIII. század végétől a XIX. század közepéig az emberiség művészettörténetében a kiválót, a tökéletes megfogalmazást, megformálást jelentő klasszicizmus korszaka valójában az antik példaképeket igyekezett követni.

Franciaországban, több évtizedes késéssel pedig Magyarország területén is igen szorosan kötődött a nemzeti történelemhez. A művészeti stílus megszületését és továbbélését ismét a történelmi kor alakulása hozta meg: a francia forradalom és Napóleon uralma biztosította az 1810-es évekig, melyben a nemzetállami törekvések újabb forradalmakat lobbantottak, s amelyek futótűzként terjedtek Európában. Ez a rebellis hangulatú újkori társadalom a természettudományok sikeres előretörésével, a kutatásaival, filozófiájával, technikai felfedezéseivel (gőzgép, mechanikai szövőgép és más, ipart forradalmasító gépek segítségével) párosulva, a polgári réteg megerősödését, a felvilágosodás és racionalizmus korát alapozták meg.

A művészetekben, legfőképpen az építészetben, a szobrászatban és a festészetben is jól észlelhetők a forradalmi törekvések. Még ha az akadémizmus(ok) sorsa a későbbi korok megvetése is. A magyar szobrászatban ekkor többek között Huber József, Ferenczy István, Klieber József, és Dunaiszky Lőrinc nevével találkozunk, míg nem a szentimentalizmus és a romantika érintésével eljutunk az Izsó Miklós és Stróbl Alajos nevével is fémjelzett szimbolikus szobrászatig, és e szimbolikus alakok szabadságért, nemzeti ügyért való lelkesedéséig. A szimbolizmust követő historizmus és akadémizmus a XIX. század végén és a XX. század elején szorosan a romantikához kapcsolódott. Különleges áramlatai, a historizáló stílusok, például a neobarokk felújítása mellett különösen fontossá váltak az ezeréves Magyarország megünneplése szempontjából is.

Régi akadémista művészeink legjobbjai nagyszabású feladatokat kaptak, hatalmas megrendeléseket az aktuálissá vált dicső magyar történelem megörökítésére. Az építészetben többek között Schickedanz Albert és Franz Hercog, a festészetben Benczúr Gyula, Lotz Károly és Feszty Árpád, a szobrászatban Fadrusz János, Stróbl Alajos, a muravidéki Lendva

szülötte, Zala György is akadémista tudásuk legjavát nyújtották az ország millenniumi örömnepéhez. Akkoriban még nem furcsállotta senki, hogy művészeink nagy hazafiak voltak, és a hazafiasság és a nemzeti öntudatosság még a Magyarországon élő más nemzetiségű művészeket is áthatotta és fűtötte.

A Vastagh művészcsalád különböző műfajokban alkotó tagjai végigkísérték a XIX. és a XX. századi magyar művészet történetét. Az erdélyi Háromszékről származó család mintegy százhusz éven és három generáción keresztül volt jelen a művészeti életben.

Ifjabb Vastagh György (1868. szeptember 18. – Budapest, 1946. június 3.) Kolozsváron született magyar szobrász. Alsótorjai székely lófő családból származott. Ősei még 1661 körül Szegeden telepedtek le. Benczúr Gyula lányát vette feleségül, így valóságos művészdinasztiát képeztek. Pályáját meghatározta Zala György szobrászművésszel való barátsága is, aki nála 10 évvel volt idősebb. Életpályáját és művészetének alakulását befolyásolta családja erdélyi származása és tanulmányai, melyek során nem csak művészeti iskolákba járt. Művészeti tanulmányait 1887-ben, az Országos Minta Rajztanodában kezdte, ahol Zala György volt a mestere, majd 1888-tól 1891-ig Bécsben, később Münchenben tanult. Hazatérése után a budapesti állatorvosi főiskolán két évig anatómiai tanulmányokat folytatott, aminek következtében hatalmas mennyiségű, állatanatómiai ismereteket megkívánó köztéri szoborrendelést kapott. Nagy sikereket ért el mind állatszobraival, mind életképcsoportjaival, melyek a Millenniumi Kiállítás Nagy Érmét is elnyerték.

Vastagh György szobrait a historizáló hullám kései vonulatához kapcsolhatjuk. A Hadik-szobrot csak 1936-ben helyezték talapzatra, és sok más hasonló jellegű műalkotás mellett a megújulni vágyás, többek között a kor revizionista céljai elérésének egyik eszközévé is vált. Ám jelentősége megfellebbezhetetlen. Kitűnő lovas szobor, mely a fadruszi, Zala György-i hősies manírok helyett inkább lírai attitűdöket megpendítő, érzéki, romantikus szobrászok alkatával bír. Köztéri szobrai a budai várban, Budapesten, Szegeden, Bábólnán, éremművészetének darabjai és állatszobrai a Mezőgazdasági Múzeumban, valamint a Brit Természettudományi Múzeum gyűjteményében is megtalálhatók.

Számos remekművét ismerjük, de az említett Hadik-szobor felejthetlenné tette. Ezzel a művel válhatott Vastagh György a bukovinai székelyek legkedveltebb szobrászművészevé.

HAZAFELE Álomlátás

(*Apának Anyuka emlékére*)

Hol a haza mostanság?

Álmomban megint csak hazafelé baktatok.

Kezemben valami növényfélét tartok. Ha jobban megnézem, egy egészen kicsi, friss illatú hajtásnyi fenyőág vagy fenyőfácska, magonc, dugvány, olyasféle. Nem is tudom, ki adta, egyszer Erdélyben, a Pongrác-tetőn találtunk hasonlót, és a herceghalomi házunk udvarán ültettük el. Ezt mintha az imént szakajtottam volna, de szakasztott olyan, mint a régi. Aprócska túlélő: kis fagyoska. A markomban viszem, apró gyökerei puha földlabdacsba kapaszkodnak, ő pedig kegyelmet vár a megmaradásához. Most hazafelé igyekszem, és küldetésben vagyok: nem emlékszem, hogy kitől és hogyan, de azt a feladatot kaptam, hogy ezt a magoncot haza kell vinnem, sürgősen, mindenáron.

Álmomban ezért sietek hazafelé.

Herceghalom és Székelykeve között 450 kilométer a távolság, már ezért is furcsa, hogy gyalogszerrel bandukolok. De igencsak kiléptem, és egészen jól haladok. Talán félúton lehetek már, és úgy tűnik, ez a távolság olyan kevéske, mintha a falu egyik végéből a másikba igyekeznék. Csakhogy valamivel bonyolultabb mégis... Mert már-már oda is érek. (Hova is?) De most nem a falu központján át haladok, hanem a faluszéli soron, a széjjeken vezet az utam, ahol éjjelente erős, vad házőrző ebek rohanganak a deszkapalánkokkal elkerített kertvégek mentén, és fenyegetően acsarkodnak, megugatják az embert. De biztonságban érzem magam, előttem és mögöttem is járnak, de nem is látom, csak sejtem őket.

Megyek hát sietve. Inalok. Előttem s mögöttem láthatatlan vakvezető angyalok...

De ők egy utcasarkon befordulnak, és eltűnnek. Egyedül maradok, bizonytalanul megállok, nézelődök csak, és érzem, most aztán elakadtam. Úgy tűnik, hogy már egy jó ideje körbejártam.

A széjjeken valahai, sötéten ásítózó ablakpárok merednek rám: a legszegényebb soron, ezek itt a későn érkezett telepések utólagosan, sebtében felhúzott kincstári parasztházikói s azok vaksi ablakgödrei. Jól tudom, már régen lebontották őket, de most itt vannak, és nincs más, amihez igazodnám. A házikók végül megritkulnak, el-eltünedeznek a mélyülő sötétségben.

Lám, már csak köd van és félhomály! Téblábolok, meg-megállok, hallgatózok. Hogy érek én haza karácsonyig?

Ahogy forgolódom a sötétben, már nyirkos, sárvizes, kietlen tájban tocsogok, és csendben szállingózni kezd a nagy pelyhű hó... Vizenyő van, lábam alatt ingovány: nyirkos fűcsomók, sár, homok és gyökerek... Fairtás nyomai. Egy sor kétkerekű szekérre, kubikoskordéra leszek figyelmes. Odalépek, ló és ember nélkül vannak, pihenőre állítva, mint valami múzeumi raktárban, egyiken-másikon még valamiféle toldott-foldott lószerszám. Egyik-másik sárga földdel is meg van rakva, olyan, mintha nemrég hagyták volna abba a munkát. Hová mentek, hová menekültek?

Aztán valami neszt hallok mégis, nem vagyok egyedül, ez megnyugtat, majd megkérdem, mi történt, mi történhetett... A közelben egy öregasszony sziluettjét veszem ki gyér derengésben, s mintha a nagyanyám hangját hallanám. Mint amikor nagyon régen ítéletidő volt, s minden villámlásnál, mennydörgésnél összerezett, és félhangosan imádkozott a konyha bereteszelt ablakánál:

- Istenem, Istenkém... Add, hogy megmaradjunk!

Aztán közelgő kocsizörgésre leszek figyelmes, és épphogy megfordulok, máris mellettem egy nyikorgós rövidszekér. A bakján mosolygó öregember ül, elakad a szavam, ismerősféle. Nagyon is ismerős...

Ejha!

De hiszen ez alighanem a néhai nagyapám, megismerem a gyűrött, ezeréves, kormoszürke kalapjáról, amit akkor is hordott, amikor a szántóföldeken szárégetés közben elragadta a Teremtő. Szembetűnő, hogy hosszú fehér szakállat növesztett.

Félhomályarccal kérdi mosolyogva:

- Hazafelé?

Székelyen régen, ha valakire azt mondták, hazafelé igyekeznek, az az elmúlás irányába ment...

- Nem, nem hazafelé, csak Székelre... De eltévedtem.

Mintha értené a reményvesztettségemet.

- Na, egyyet se busulj, szépfiám! Akkor csak toronyiránt, iparkodj, arra!

Csupa jóindulat, csendesesen hunyorog, csóválja a fejét, de kinyújtja a rég megfáradt kezét, mutatja is az utat... Ekkor meglátom az ösvényt, mely nyílik a hibókban, sárban, a falu alatti nagy lapály, a nagyalj felé.

Valamiféle világosság gyúlik meg elől, nagyon messze. Pilács, gyertyafény, egyre megy, már tudom, hogy arra kell futnom: várnak rám otthon. El se köszönök, hátra se nézek: attól félek, elkések. Karácsony jó hamarosan.

Iparkodok.

ELCSÁNGÁLÓK

Néhány mondat a bukovinai székelyekről

A madéfalvi székelyölés (siculicidium) változtatta terhekké a sorsukat...

Az 1764. január 7-én, a vízkereszt utáni hajnalon bekövetkezett tragédia okozta a nagy futást, a Moldvába menekülést és az elcsángálást. De a jóisten mégsem hagyta a bujdosó székelyeket elkallódní, hanem lakhelyül inkább nekik ajándékozta Bukovinát.

Ezt a földet valójában a bécsi udvar kegyeltjétől, Mária Terézia kedvenc magyar hadvezérétől, gróf Hadik Andrásztól, Erdély újonnan kinevezett kormányzó gubernátorától kapták.

Splényi tábornok és venyigés Mártonffy Mór pap verbuválási kísérlete, sikeres rábeszélése, hogy Móduvából telepedjenek át a még szinte lakatlanul álló fennsíkra, a termékeny felföldre, és erős hitük, öntudatos gondolkozásuk, a hagyományaik mindenáron megtartása mentette meg őket a beolvadástól vagy pusztulástól.

A bukovinai székelyek megszületését segítette, hogy a csíki, gyergyói, háromszéki, udvarhelyszéki gyökereik újra talajba kapaszkodhattak. Ezért nem sorvadtak el. Ami kicsiny reményük lehetett a megmaradásra, azt megtartották, és szívóssággal alakították ki az új közösségüket.

Kelengyűket, hozományukat a Bukovina földjén megalapított ötfaluban 1774-től kezdve csomagolgatták ki a batyujukból Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva székely telepesei.

CSÁNGÓ BIZOTTSÁG ÉS UTÁNA...

Nagy kihívást jelentett volna a bécsi udvar által ellenőrizett Wenckheim–Tisza-kormány számára, de hazatelepítésükkel valójában egy polgári egyesülés törődött, olyan neves személyiségek irányításával, mint Jókai Mór, Benedek Elek, Szádeczki Lajos, Odescalchi Artúr

herceg stb. A kitelepítésükre létrejött alapítvány, a Csángó Bizottság tagjai önkéntes szervezői munkával és polgári pénzadományokból szervezték meg az első hazajövetelt.

Sorsuk alakulásának stációit, fejezeteit a XIX. század második felétől nagy odafigyeléssel elemezték újságírók, írók, történészek, népmesegyűjtők és szociográfusok, papok, lelkészek tanítók és néprajzosok.

Pontos időrendiség és a teljességre törekvés nélkül: László Mihály, Benedek Elek, Jókai Mór, Odescalchi Artúr, Szádeczky Lajos, Oberding József György, Mikecs László, Németh Kálmán, László Antal, Bodor György, id. Thomka Károly, ifj. Thomka Károly, Thomka Viktor, Szabadka Gyula, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Sebestyén Ádám, Dömötör Tekla, Szabó Imre, Andrásfalvy Bertalan, Dégh Linda, Belényesy Márta, Sebestyén Imre Dezső, Foki Ibolya, Solymár Imre, Szóts Zoltán, Fazakas Tiborc, Réső Ensel Sándor, Makkai Béla, Balázs-Kovács Sándor, Kóka Rozália, Fábíán Margit, Albert Gábor, Balassa Iván, Balás Gábor, Nagy Sívó Zoltán, A. Sajti Enikő, Pasza Árpád, Csibi Krisztina, Rudolf László...

Végeláthatatlan az egykori s a mai törődők névsora.

HAZATALÁLÁS(OK)

A megmaradáshoz azonban még több erő és kitartás kell(ett), mint a Bukovinában való összekovácsolódáshoz. A teremtés könnyebb, mint az erodálódás.

1882–83-ban, első kirajzásukkor is még csak hazafelé tartottak. Szűz Mária oltalmát keresve elhagyták a szeretett (és később annyiszor megsiratott) Bukovinát. Azt az idegen hazát hagyták el, amely terület megóvta és legismertebb keservesük szerint nagy pityókával meg capuj hagymával életben tartotta őket. Meghagyta őket Magnak, jövendőnek...

Amikor hazafelé tartottak tehát, akkor is csak az anyaország felé igyekeztek, hogy elvándorlásukkal megmeneküljenek a Bukovinában való elszaporodásuk következtében beállt elszegényedés és eladósodás rémétől. Amikor hazafelé igyekeztek, hajtotta őket a vágy, hogy a sokféle népekkel betelepített Bukovinából egy biztonságosabb szegletébe kerüljenek az anyaországnak. Amikor a Csángó Bizottság lajstromára feliratkoztak, hatalmas lelki erővel tettek tanúbizonyságot. Mert „aki elhagyja a szülőföldjét, az kétszer hal meg”.

Amikor szegényes életükkel, vagyonkájukkal, ingóságaikkal és népes családjukkal, szapora gyermekekkel megrakott társzekerükkel hazafelé indultak, az igazi otthonukat hagyták el. Annak előtte még csak nem is látták édes anyaországukat, Magyarországot. De keresték a biztonságot és a helyet, ahol Szűz Mária oltalmában meghúzódhatnak. Amikor hazafelé igyekeztek, reménykedtek, nem gondolták azt, hogy idegenből szinte mindig idegenbe fognak keveredni...

Megmaradni akartak, s lenni a világ s népük számára. A jóisten gyönyörűségére. A bukovinai székelők mindig is úgy tudták, ők azért lettek, hogy velük gazdagabb és boldogabb legyen a világ.

Első kirajzásukról, a Dél-Bánságba településükről a délvidéki magyarság nem sokat tud.

Az utolsóról, mely bácskai telepítésként él a köztudatban, de valójában a Bukovinából való végső kitelepítés fejezetéhez tartozik, annyit, hogy a második bécsi döntés nyomán

1941 és 1944 között élhettek ott. De oda talán csak azért tették őket, hogy a vegyesen lakott vidéken erősítsék vissza a trianoni idők után szláv betelepülőkkel szétbombázott magyarságot. A háború végén azonban e székelyek a benyomuló „felszabadítók” elől kénytelenek voltak elfutni. Ők ma a Tolna megyei Völgység lakói. Hideg-rázós karácsonyokat éltek meg...

ANGYALI VIGASSÁG

Az Al-Duna kanyarulatába besodródó székelyekre az 1882–83-as első kirajzás hatalmas próbakőként nehezedett. De viszontagságos körülményeik ellenére új otthonra leltek. Három falut alkottak: Székelykevét, Hertelendyfalvát és Sándoregyházát.

Miért s hogyan történt? Miként zajlott a hazakeresés? Mi eredményt hozott? Hogyan maradt életképes az átültetett, lombos, gyümölcsöző fa?

A mocsaras területekre betelepítettek ereje önmagában aligha lett volna elegendő. Ön-bizalom hiányában bizonyosan megtört volna. Ám az Al-Duna mocsaras területeire töltés-építőknél telepítettek egyes nemzetiségűek voltak: segítőkészek, jóakarók. Az újrakezdés nehézségeit megértő palóc magyarok, németek, szlovákok, palyán bolgárok már ismerték az itteni életkörülményeket. Ők immár tíz-egynéhány éve dolgoztak az akkor még lápos, ingoványos, mocsaras vidéken. Új szabályok, más munkafeltételek érvényesültek, melyekhez nehéz volt igazodni. Elkeseredésükben sokan visszafordultak Bukovina felé. Akik az ingoványon maradtak, fohászkoztak, a túlélés reményében gürcöltek, kínlódtak, kapaszkodtak. Hogy miféle karácsony lehetett az első...

Akkoriban is meghallgatták a kántálásokat, az angyali vigasságot?

Meg, meg! Mindig is meghallgatták. A bukovinaiakból gyarapodó al-dunai székelyek is. Ők mára ismét nagyon megfogyatkoztak, de még megvannak, megmaradtak. A karácsonyt ünneplik, és tiszta szívvel élik meg.

– Hányan vagytok? – szól ki ma is a gazda/gazdasszony, amikor a kántálók már megénekelték a háza népét. Az ajándékozás után pedig a gyarapodást kívánja nekik, és így búcsúzik el tőlük:

– Na, most akkor annyifelé szalaggyatok!

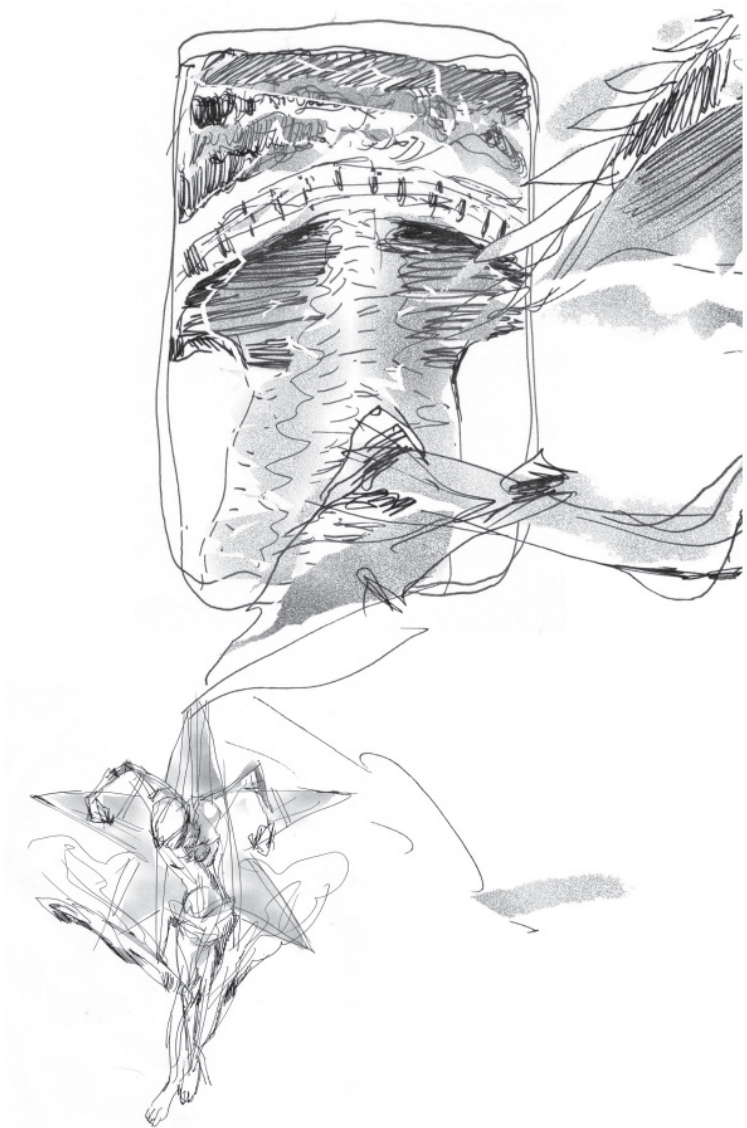
De Ti, otthon lévők, így is kevesen maradtatok.

Ne szaladjatok szét! Ne csángáljatok tovább!

Kelletek a jövődönnek – nagyon!

A TÁRCSÓI KRISZTUS

Hazatérések, találkozások

Sokáig nem tudtam megfogalmazni magamnak, miért is érzem gyakran, hogy ritka szép szimbólumként, egyszersmind műtárgyként és csaknem művészeti értéként is külön kellene foglalkoznom vele. Hiszen sűrű előfordulása miatt már megszokottá, mondhatni „elcsépeltté” vált a számunkra, a mindenkori esendő emberek számára.

Vonzó, ünnepélyes, ám kissé kísérteties találkozásainkkor a gyakran megélt gondolatmenetem, hogy a népeletből és a mindennapi valóságunkból jól ismert esztétikai értékekkel

felruházott útszéli feszület, amelyet rendszerint és hagyományosan valamilyen forgalmasabb helyen emeltek dédapáink, régebben kicsinyített mása a keresztény otthonokból, az egyszerű kis parasztházakból sem hiányozhatott, és egyfajta házi oltárként is jelen volt.

Leginkább a Kárpát-medencében sokasodott meg az „útszéli”. Ám ez a gyakori láthatóság mégsem tette unalmassá. Mai szemmel nézve leginkább egyféle ismétlődő szoborinstallációra emlékeztet, amely külön tájakba és külön életterekbe ágyazódott bele. A hely szellemével, a helyi színezettel együtt (couleur locale) és általa egyszeri és megismételhetetlen élménnyé, ugyanakkor univerzálisan együtt ható erővé duzzadt. És mert a valós funkciója, az embereket istápoló szerepe mindig egyértelmű volt, korokon átívelő, nélkülözhetetlen útjelzővé vált. Tartalmi üzenetei lelki szükséggé lettek az egyszerű ember életében. Az utakon pedig mindenkor emberek jártak, akik a reménykedéseiket, reménységeiket, kéréseiket fohászokva megoszthatták vele: emberek, akik gondjaik-bajaik miatt nem perelték minduntalan, hanem alázattal közelítettek felé, és könnyű fohászokat intéztek hozzá önnön lelkük megerősítésére.

A feszület – stílusábrázolásaiban – igen változatos, ám az ikonográfiai egybeesések miatt szinte azonos drámai hatással bír, akárha fából, kőből, drótolt gipszből vagy valamilyen fémtövényből készült is. De még ha pléhből kivágot sziluettre festették is Krisztus ikonképét.

A feszület keletkezése és sorsa az egyébként sokszor akadémista vagy realista stílusú öntvényorozatokat kivéve: egyedi. Valóságos művészettörténeti kuriózum is, amely a tipizálás örömteli élményével bír. Ráadásul, mivel változatlanul és elemi erővel a hely szellemét szívja magába: ugyanezt felerősítve sugározza vissza az éteri világba.

Minden feszület ugyanazt a kálváriát hirdeti: kínszenvedést és megdicsőülést. De a tájba beékelve mindenik egyedivé válik, ráadásul a másképpen megélés esztétikai varázsát adja. Emellett az útszéli feszületek összességükben, megsokszorozott erővel, mind-mind együtt hatnak: ha hagyjuk.

Az út menti keresztveződéseken gyakorta látható még a feszület, amely uniformizált műalkotásként és gyermekkori emlékképként, rögzült ikonosztatikus beidegződésként mindig visszaköszön nekünk. Habár manapság azok, aki kalapot emelhetnének előtte, leginkább nem veszik észre őt, mert hitük megkopott, semmissé vált, nem érnek rá, és könnyörtelen hajtásban elrohannak előtte. Sokszor tényleg száguldó autóban közlekednek. Ezért a Megfeszített hálásan néz ránk, ha észrevevessük és időt szánunk rá: és manapság már előre köszön az őt észrevevőknek.

SODRÓDÁSOK SORSFORDULÓBAN

Magamra ébredésemben nagyszüleim árnyékában a titokzatos vallással és a túlvilágisággal feszengve-félve találkozás élménye volt. Ám emellett vonzódás, különös vonzalom volt a titokértékekhez. Az örök Titok megismerésének igénye vagy megértésének szándéka pedig mindmáig, minduntalan őrl bennem...

A paraszti világban ezen útszéli feszületek a mindennaposan megélt déjə vu élményt, a történelem emlékezetét idézték. És hasonlóan visszatérő emlékeket idéznek meg, ha a történelemben vállalt tanúságszerepüket próbáljuk leleplezni. Ez lehetséges, hiszen Ő, a

műtárgyakban megsokszorozódott Megfeszített látta azokat, akik béres-borús kora reggeleken gyalogosan vagy szekérháton poroszkáltak a parti földek felé biztos megélhetésük nyomában. Látta azokat is, akik ünnepnapokon a legjobb gúnyáikban elzarándokoltak, és megbékélten imádkozva, alázatosan fohászkodtak hozzá, virágkoszorúkat tettek lábai elé... Elszomorodva látta a háborúban riadtan menekülőket is, akik a lábukat kapkodva vagy már épp csak botorkálva bajaik közepette is szaporán vetették felé a keresztet, és süvegelték meg minden alkalommal a kegyelemben részesedés reményét megtartva a legkíméletlenebb sorsfordulón is. És látta az új világba bevonuló győztes csapatokat is, amint diadaltól ittasultan, az emberi szenvedésektől gőgösen elzárkózva, istentől elfordulva bámészkodtak, és gyanúsán vérben forgó szemekkel azt vizslatták, van-e még a közelben a környéken élő, menekülő, bujkáló ellenséges katona, gyanús civil, polgár vagy földönfutóvá vált, kétségbeesett és megalázható paraszt, meggyalázható asszony vagy akár elárvult gyermek, akit megismertethet önző erejével: bajonettjával, puskatusával, fegyverének öldöklő golyóival...

Aztán alig néhány hét elteltével az útszéli fészület riadt tekintetű, házaiktól, vagyonuktól és emberi becsületüktől megfosztott, szitkozódó fegyveresek által űzött vadakat, agyonhajszolt, megvert, könyörgő embereket látott, akiknek se hazájuk, se becsületük nem volt már, csak a jelentéktelen, pihekönnyűvé vált sorsuk, és a puszta életük függött holmi hősködő martalócoktól. A Megfeszített újra és újra látta a vesztőhelyre kísérteket és a kínozókat is, akikről neki az egykor és most is ítélkező hatalmasságok igaztalansága és a kajánul vigyorgó lator, Barabás érdemtelenül szerencsés sorsa is az eszébe juthatott. A megsokszorozódott Krisztus szomorúan látta, hogy ismét pusztulásnak indul a már-már megkegyelmezettnak hitt emberi világ.

Azután csend lett ismét, és megéledni, folytatódni látszódtott a megsebzett múlt: sorsfordulóban, másként, másképpen.

KÉT ÉVEZREDNYI EMLÉKEZÉS

Ezen keresztnek változatai mindenkor az örök idők tudattalan emlékezetét cipelték magukban. A kereszt jele egyértelműen ünnepélyes erekleje is. De aki e szimbolikát mégis logikailag képes megélni, annak nem csak a konkrét tárgyat jelenti: a mai lelketlen világban nem elhanyagolható jelentőségű, megtartó erővel bíró, kereszténységünkre, ám emberi tartásunkra ható, visszaaló szimbólumot. Szinusz és koszinusz... A kereszt szimbolikájában benne vannak az emberi viszonylatok is: függőleges szára a világ és a transzcendens kapcsolatát jelzi, vízszintes szára pedig az ember-ember közti viszonyt. És e kettő drámai metszéspontjában zajlik mindenki élete... És még valami: a kereszt nemcsak emberi alázatra emlékeztet, hanem immár régóta diadalmas győzelmi jelkép is. Sokunk számára pedig manapság a megmaradásunk jelképe is.

A kereszt archetipikus szimbólum. Jóval Jézus Krisztus keresztje előtt, azaz az ő születése előtt is ábrázolták, időben és térben ugyanúgy a nem keresztény kultúrkörben is. A füles kereszt a Krisztus előtti harmadik évezredből származó óegyiptomi festett papiruszon jelenik meg, és mintha egy emberfigurát ábrázolna. És valóban, az ember a teste által önmagában hordozza e jelet.

Hovatovább, e hurkos kereszt az ankh, az örök élet hieroglif jele volt az ókori Egyiptomban is. A koptok Egyiptomban éltek, számukra ez lett a kopt kereszt. A kereszt jelének a keresztény és az óegyiptomi jelentése így természetesen kapcsolódik össze.

A népvándorlás kori ötvösművészet övcsatjain is elterjedt a kereszt szimbolikája. Jelentése lehet a teljesség száma térben, a négy égtáj időben és a négy évszak is.

IKONOGRÁFIAI TÉVEDÉSEK

Szent Pál óta a kereszt azonos a Golgota szent, megváltó fájával. A Megfeszítettet a kereszténység első évszázadaiban nem, vagy csak nagyon ritkán ábrázolták. Művészettörténeti vonatkozásában csak időszámításunk VI. századában került igazán előtérbe. Éppen e jelentős ábrázolási fáziskésése miatt ez a monumentális jelkép mind a művészettörténészek, mind a vallástörténészek bizonyítása szerint a keresztre feszítést számos következtelésből eredő tévhittel, tévedéssel tolmácsolja, és a naiv világtételek ikonográfiája szerint ábrázolja. A keresztény vallás lényegét nem bántva a később megébredő és erőre kapó vallásos tematikájú művészetben ugyanis téves ábrázolásokról lebbenthetjük fel a fátylat... Ez azonban a művészettörténetből ismert szabad szárnyalású művészi fantáziákból eredő ábrázolásokat, és nem a keresztény vallás lényegét érinti. A művészet mindenkor hatásosan, ám gátlástalanul tudott manipulálni a vizuális látvány megfogalmazásával, a megfogott témák értelmezéseivel. De a legegyszerűbb mégis az, ha leszögezzük, hogy a keresztre feszítés sem pontosan úgy történt, mint ahogy a művészek ábrázolták...

A régészeti rekonstrukciók szerint a kereszt az antik világ akasztófája volt, és általában két részből állt. A rómaiaknál a függőleges oszlop (stipes) a vesztőhelyen volt felállítva és rögzítve. Az elítélt csak a vízszintes szarát (patibulum) vitte a kivégzés helyére, kiterjesztett karjaira és a hátára kötve. Ezért alapvetően téves a keresztvitel hagyományos ábrázolása, ahol Jézus az egész keresztet az egyik vállán átvetve viszi, hiszen csak maga a nyers fából faragott patibulum legalább 40-50 kg. A keresztre feszítés a földön, fekvő helyzetben kezdődött, a lekötözött karok fölszögezésével. Utána föl húzták a stipes tetejére, rögzítették, majd a lábakat a boka fölött egy vagy két szöggel átszögezték. A kivégzés célja az elrettentés és a megalázás volt. Az elítélt feje fölül szögezték a bűneit felsoroló táblát is.

TÖMEGESSÉG

A római halálbüntetésnek ezt a – talán – legkegyetlenebb módját még Krisztus előtt 71-ben, a Spartacus-fölkelés leverésekor alkalmazták. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a kivégzésnek e bestiális módját rabszolgákra, de polgárjogú római szabadokra is kiszabhatták főbenjáró bűn esetén. Tömegesen legelőbb talán a Spartacus-lázadás leverésekor alkalmazták: ekkor rövid idő alatt hatezer rabszolgát feszítettek meg a Via Appia mentén.

A zsidóknál ez a kivégzési mód eleinte elég ritka volt. Náluk Alexandrosz Jannaiosz hasmóneus fejedelem használta tömegesen először i. e. 80 körül. Ekkor nyolcszáz farizeust feszített meg, mert szembeszegültek vele. Josephus Flavius zsidó történetíró jegyzeteiből

derül ki az, hogy a zsidó háború idején, Jeruzsálem i. sz. 70-es ostromakor viszont Titus feszítettette keresztre a városból menekülő zsidókat, hogy ezzel a tortúrával megadásra bírja a felkelőket.

A KERESZTRE FESZÍTÉSEK OKAIRÓL

Az Újszövetség elbeszélése szerint Jézus Krisztust i. sz. 33-ban (más számítás szerint i. sz. 30-ban) a Golgotán, tehát Jeruzsálem kapui előtt feszítették keresztre. A keresztre feszítés a mindenkori bűnösök kínszenvedéseinek nyilvános bemutatásával elrettentő példaként szolgált az ókorban. A testeket ráadásul fent hagyták a fákon, és a hozzátartozóiknak nem adták ki, így azok nem temethették el őket. Jézus esetében azonban kivételt tettek, és ennek két oka is volt: a zsidó ünnep, a pészah közelsége, másrészt pedig a helytartó, Poncius Pilátus kegyessége. Ő volt az, aki az evangéliumok szerint tulajdonképpen nem akarta Jézus halálát.

A keresztények hite szerint keresztthalálával Jézus az emberiséget megváltotta a bűneitől. Ám sorsának a megpecsételésével a keresztre feszítéses kínzások és kínszenvedések korántsem szűntek meg. Az élvhajhász római közönség gyönyörködtetésére ezek után még további három évszázadon át bizarr módon akár a cirkuszok arénáiban is tömegével feszítették meg a bűnösnek titulált keresztény embereket. Nagy Konstantinosz (I. Constantinus vagy Nagy Konstantin; i. sz. 272–337) uralkodása alatt e felettébb kegyetlen szokásnak a kereszténység államvallássá tételével látszólag véget vetett. Római császárrá csapatai győzelme következtében 313-ban kiáltották ki, és ettől kezdve hatalmát fokozatosan a Római Birodalom egészére kiterjesztve egészen a haláláig uralkodott. A görög katolikus és az ortodox egyházban mindmáig Szent Konstantinként tisztelik.

Ám e kegyetlen szokás nem szűnt meg, és még a középkori Európa területén is folytatódott. Ekkoriban feszítettek keresztre papokat is, akiknek ez a fajta kínhalál valós megtiszteltetésnek számított. De a keresztre feszítést már a Távol-Keleten is ismerték. Japánban a XVI. századi keresztényüldözés idején is sok japán keresztényt keresztre feszítéssel végeztek ki.

Az efféle kegyetlenkedés tehát nem is a Megváltóval kezdődött el, és nem is vele fejeződött be. Mindenesetre az ő keresztre feszítésének akár jelképesen ikonszerű, akár realisztikusan ábrázolt, dogmaszerű művészi ábrázolása a legerőteljesebb ideológiai eszköze lett az új, isteni igazsághirdetésnek, amely képletesen mondva lelkek millióit szabadíthatta fel a nyomorúságos rabszolgasors alól. A keresztthalál a Golgota óta már az igazak megcsúfolásáról szólt. Jézus feltámadásával, megdicsőülésével az újjászületésnek, az örök igazság győzelmének és az Újszövetség szerint mindenekelőtt az emberiség bűnei megváltásának, új mítoszának lehetett tanúja az esendő ember, hiszen az örök isteni (és emberi) igazság ígét már maga is tovább hirdethette. Az emberiség a megújulásának újabb korszakába lépett.

A MEGSZÉGYENÜLÉS VAGY A GYŐZELEM JELE

A tömeges keresztényüldözések és tömeges kivégzések egyáltalán nem értek véget Krisztus feltámadása után sem. A folytatások egyik leghírhedtebb példája a római *Martyrologium*

szerint, hogy az erőteljes Diocletianus-féle vallásüldözést követően, Kr. u. 287-ben mintegy tízezer keresztire feszített vált vértanúvá az Ararát hegyén.

Örményországban 304-ben Világosító Szent Gergely tüzeskereszt-látomása nyomán meggyógyította, majd megkeresztelte a korábban őt és a keresztényeket üldöző Trdat királyt, aki hálából a világ történelmében elsőként államvallássá tette a kereszténységet.

És ismétlen a római diadal, amikor a IV. század elején Nagy Konstantin császár „kiegyezett” a kereszténységgel, így a recsegő-ropogó eresztékeitől nyughatatlanul szenvedő birodalom már a legelterjedtebb s ekkor már a politikailag legkevésbé „veszélyes” misztériumvallásával kötött szövetséget. A legenda szerint a császárnak a Maxentiusszal 312-ben vívott milviusi csata előtt látomásában tüzes kereszt jelent meg „Touto nika” (Ezzel győzz!) felirattal. A csata előtt a katonák a sereg élén zászlójukra tűzték a kereszt jelét, és tényleg győztek. Misztikus álma sorsdöntő változást hozott a kereszténységre.

Az igazi keresztikultusz azonban 326-ban kezdődött, amikor Nagy Konstantin megemelte magát, és a Jézus-fa, a szent kereszt szentföldi felkutatására is parancsot adott. Erre vonatkozóan olvasható a *Legenda aurea* Érdy-kódexbeli fordításában: „...Kéré Szent Elona asszonyt, hogy egyebet benne ne tenne, hanem megkeresné az áldott szent keresztfát, és nagy méltó tisztelettel felmagasztalná őtet!”

SZENTFÖLD

A Szentföld legnagyobb hatású zarándoktemploma, a Szent Sír-bazilika együttese a keresztfa jeruzsálemi megtalálásának helyén már 335-re megépült.

A keresztikultusz elterjedésében meghatározó szerepük volt a zarándoklatoknak, melyek immár ekkor elterjedtek voltak. A zarándoklatokról szóló első úti beszámoló (*Peregrinatio Aetherae*) 400 körül keletkezett. Jézus talán legelső ábrázolását a római Santa Sabina-templom egyik kaputábláján találjuk 430 körül. Egy VI. századi festett szíriai ereklyetartó dobozon (Vatikán, Museo Sacro) is látható a Krisztus-feszület. Keleten a bizánci és kopt liturgiában a főpap már két évszázaddal előbb használta a sztauroszt, a kézi keresztet. Ol-tárkeresztet is ekkortól állítottak.

A bizánci és a latin világ klasszikus találkozási területe a Szentföld és környéke. A feszület-ábrázolás nyugati kialakulása leginkább ezzel a találkozással hozható kapcsolatba. A kereszt liturgikus tárgyként vagy szimbólumként Nyugaton a VIII. századtól hódított tért. Még jóval a mohamedánok és más „eretnekek” ellen viselt XI–XIII. századi kereszties háborúk előtt elterjedtté vált a jelkép használata...

HAZATÉRÉSEK, TALÁLKOZÁSOK

A dél-bánáti Pancsovát elhagyva, dél irányába, a Dunával lefelé csurgó út egykor macskakövezett, ma aszfalt alá rejtett régi útja mentén az első település egy al-dunai (bukovinai) székelytelep, Hertelendyfalva. Egykor vegyesen németek, szlovákok és magyarok lakta település volt, mely ma leginkább a szerbeké. Erre járok hazafelé Székelyre...

A gyakorta gyári ködökbe burkolódzó Hertelendyfalva Felszegénél a kőolaj-finomító látványa állítja meg a tekintetünket, és teszi komorrá a környezetet bűzbe és gázokba fullasztva élő környezetét. Éjjelente a túlvilági tüzeket okádó gigantikus installációknál elhaladva igen hamar elérjük Tárcsó (ma Starčevo) sokat látott települését. Tárcsó déli faluvégén, kis hídon átível az út az alig folydogáló Ponyovicon (Ponjawitz, ma Ponjavica).

Az S-ben kanyargó túlparton csendben meghúzódva itt vár engem minden alkalommal a titokzatos útszéli pléhkrisztus, kinek a lábait vandálok letépték vagy lefűrészelték. Az időtlenül fürkésző magányával, melynek súlya miatt a lassacskán meggörnyedő fából ácsolt keresztje körül ritkul a levegő. Néha ködbe, szürkönnyetbe, derengésekbe burkolózik, máskor meg delejes fények táncolnak körülötte. Néhanapján verőfény övezi, mintha fényezett aurája lenne. Hangulatváltó sziporkázásával minden egyes alkalommal elkápráztat. Egy alkalommal hazalátogatásomkor oly sűrűn havazott, hogy a zuhatagban az útról óvatosan lehúzódtam elé. Egy másik alkalommal csodás szivárványa volt... Azóta mindig megállok előtte, pogány vérű keresztényként úgy köszönök neki.

A pléhkrisztusról pedig néhanapján azt sejtem, hogy a jelhagyása nem véletlen: felénk int, mondani akar valamit... Ő a homályos idők elhagyottságban is továbbélő, némán emlékező tanúja. Ő a számkivetett, aki nem mondott le arról, hogy egyszer még megszólítja mindazokat, akik mellette, de azokat is, aki ellene vannak. Tárcsónak ugyanis olyan múltja van, hogy elmondani nehéz.

A falut 1767-ben alapították, mindössze három évvel a székelyek számára tragikus madéfalvi vérengzés után. Arról is híres, hogy kőkori és bronzkori leleteket találtak a környékén. Történelmi szemüveggel múltja a gazdag kultúrájú ókori népekről, régenvolt Duna menti településekről árulkodik. Bronzkor, vaskor, római kor, honfoglalók kora...

A falu templomát megalapítása után száz évvel, 1870-ben építették fel: kegyura a Pénzügyminisztérium, Szent Mór a védszentje volt. A falu katolikus és evangélikus lakossága: horvátok, magyarok és németek osztoztak rajta mindaddig, amíg a második világháború végén az etnikai arányok erőszakos megváltoztatása következményeként a német ajkú lakosságot csaknem mind egy szálra „kitelepítették”. A helyükbe, az ő házaikba betelepített nincstelen földönfutó, délről jött gátlástalan birkanyját mit sem törődött az egyként bűnösnek kikiáltott őslakosság sorsával, rövid időn belül lelketlenül belakta és egyben le is csupaszította házaikat, megbecstelenítette életüket.

AZ ELTŰNÉS „MISZTÉRIUMA”

A *Magyar katolikus lexikon* rövid leírásában csak néhány alapadatot találtunk Tárcsó történelmi múltjáról, melynek útszéli megfeszítettjét elsősorban a fentebb leírt okok miatt évek óta megsüvegelem. Tárcsó annak az útszélen árválkodó számkivetett pléhkrisztusnak az otthona, amely település a második világháború végén kíméletlenül kilökte magából az elárvult lakosság immár nem odavaló részét...

De akik akkor a rossz oldalán álltak, mit sem tudtak erről... A kísértő vaksors elől a néma riadtságba menekülő túlélők pedig mélyen hallgattak mindenről évtizedekig. De nem lehetett

felejteniük, mert akárcsak a bácskai vérengzések túlélőit, rossz gyermekként kegyetlenül földhöz vágta őket a történelem, hogy szinte beléroppantak, megsemmisültek.

A kitelepítés körülményeiről se több, se kevesebb szó ne essék annál, amit a sorsot kísérő emlékező szem- és fültanúk a második világháború befejeztekor megtörtént eseményekről elmondanak. A diadalittas győztesek, Tito partizánjai kíméletlenül és kegyetlenül bántak el Délvidék-szerte a védelem nélkül maradt, megfélemlíthető, legtöbbször más ajkú lakossággal, ha a gyanú legcsekélyebb árnyéka rávetült. Megfélemlítésként, de élvezetből is, akárcsak az ókor keresztre feszítő barbárjai...

1944. október 22-én a szerb partizánok „hivatalosan” 82 férfit végeztek ki Tárcsón. A többinek sorsát két volt plébánosuk megjegyezte, jobban tudta... Ezért a hatalom erős figyelemzetetésében részesültek: Werner Ferenc (1913–1991) plébánost 1944 őszén koncentrációs táborba hurcolták, ő 1945. május 3-án szabadult. Ágoston Ferenc (1912–1978) plébános 1953 és 1955 között ült börtönben, de végül őt is elengedték, és a közel eső Kovinban (Temeskubin, Kevevéra) halt meg.

A mára kimutatható lakossági számarányok a „felszabadulást” követően váltottak irányt. Míg 1935-ben 1900 római katolikus (1000 horvát és 900 német) élt Tárcsón, 1983-ra 771 római katolikus, közülük 687 horvát, 79 magyar, 30 bolgár és mindössze 16 német maradt. 2000-ben mindössze 600 római katolikus lakott itt, ma még ennél is kevesebb...

UTÓÉLET

A Megfeszített arcmásának elképzelt vonásai, a pléhkrisztus láthatatlan arca a képzeletünkben megelevenedő, fájdalmas tekintetű, legyőzött istenember, aki alfája és ómegája volt az egykor meghurcoltaknak... Rogyadozva, eltűnőben is emlékezik még rájuk. A megdőlt és lassan feledésbe merülő feszület túlélő szemtanúja a hírhedt beresztóci (Brestovac) vagy pancsovai lágerekbe hurcoltak sorsának. Az útszéli feszületet valami miatt nem döntötték le. Talán attól tartottak, hogy úgy járnak, mint a székelyi buzgó magyar „partizán”, aki egymaga döntötte ki és ásta el a falu nyugati végén lévő útszéli feszületet, és röviddel később furcsa, „átkos” halált halt. Mert vannak az ateistáknak is babonáik...

A tárcsói Krisztus-sziluetten csupán néhány pisztolygolyó nyoma mutatja, hogy neki sem kegyelmeztek meg. Az útszéli feszület azonban él: mondhatni titkon lélek-zik, és körötte hol ritkul, hol sűrűsödik a levegő. Ma már csak ritkán süvegelik meg azok, akik észreveszik, hogy a világ régen átvállalt bűneinek cipelt terhe alatt is képes még kegyelmmel ránk tekinteni.

Ám azok, akiket megérint láthatatlanná vált arcmásának vaksi pléhtükre, a múlt redőin át az ő kérdő tekintetét érzik...

LÉTIDÉZÉS – LÉTIGENLÉS A MŰVÉSZETBEN

Három tollrajz Leának

ÖRÖKMOZGÓ ANGYAL

A művészet az életünk, és élet a művészet. Miként a szívdobogásunk: örökmozgó, perpetuum mobile, létigenlő, működni akaró, életteret kívánó-kiváltó, folytatólagos, ezerarcú, örökkévaló.

Az „ezerarcú kis szörnyeteg” problematikáját azonban időtlen idők óta változatlanul bonyolultnak tudjuk.

A művészetet pontosan és véglegesen nem lehet meghatározni, habár évszázadok óta nyomában van az elemzőkézség birtokában lévő értelmes ember. Annak állandó és megállíthatatlan mozgása, térülte-fordulta és kigyózása miatt csak sejteni tudjuk egyetemességét, ám minduntalan kicsúszik markunkból, bármilyen ügyesen próbáljuk megragadni tünékeny pillanataiban. Mi végesek, ő pedig végtelen, halhatatlan és hajthatatlan marad, bármely utókornak immár egy másik arcát mutatja fel.

Ha azt mondjuk, hogy a fejlődő, civilizált emberiség lelki tükörképe, azzal csak olajat öntünk a tűzre, mert eleve felmerül bennünk a funkcionalitásról alkotott, eléggé romos képzetünk, és a következő nagy kérdés: Mivégre? Hiszen fizikai-biológiai létünk szempontjából gyakorlati(lag) hasznunk nincs is belőle.

Holott már ez sem stimmel, hiszen a szépérzékre ható, művészek által megalkotott „művek” (már a kifejezés is rossz) nagy része esztétikai rafinériával babonázza meg a közönséget: ezért már régen is fizettek érte, jóval később pedig üzleti iparaggá fejlesztették találékony és anyagi hasznot remélő műkereskedők jól működő műkereskedői hálózatokat hozva létre. Másrészt intellektuális káprázatként is kiválóan hat, az emberi kíváncsiságot bombázza folyton stratégiai pontossággal, ám örökösen váltott állásokból, tünékenyen és változékonyan. De hogy miből ered a művészet változékonyasága? Örök és megoldhatatlan kérdés, ám tudjuk legalább, hogy az emberi fejlődéshez szorosan tapad.

Viszont mindeközben a művészet fogalom pontos meghatározásáig sem jutottunk el mindmáig. A magyarban a művészet szó a XIX. századi nyelvújítóktól származik, és az alkotott művel, a mesterséggel, a termékeny logikai gondolkodással, a kreativitással, az észleléssel és az ésszel függ össze. Ezek a fogalmak más nyelveken egészen másképp hangzanak, de lényegében ugyanazt jelentik: az ember agyi és fizikai munkával létrehozott kreációit és az alkotómunkának esztétikai szempontok szerint összevont válfaját jelzik. A görög technétől, a latin arstól származtatjuk, az angol és francia art és az ebből a szócskából továbbragozott artist (azaz: artista, tehát cirkuszi művész!) szóból eredeztetjük. Mindeközben úgy tudjuk, hogy a művészet csak a középkor végén elkülönült tárgy-alkotó fizikai tevékenység újragalmazása óta számít igaz(i) művészetnek.

Mai álláspontok szerint az emberi civilizáció hajnalától (tehát az őskortól) egészen a középkorig, a művészeti ténykedés ügyességi játék és komoly alkotói szándék volt egyszerre. Mesteremberek által alkotott esztétikai díszítéseket megvalósító (rovó, karcoló, véső, festő és formázó) tevékenység volt egykoron. Ezek az alkotók nemes lelkű intellektuális ügyeskedők,

intelligens mesterkedők, zseniális varázslók voltak, akik a feltételezések szerint a ma is ismert szakmáknak hódolóktól, kőművesektől, fafaragóktól, asztalosoktól és más kézműves iparosoktól külsőre nem is igen különböztek. Tudásigényükkel azonban nem egy szakma, hanem a felfedezések korának bélyegét viselve a tudományok és a művészet univerzális eszméjét alakították. Akkori tudásuk szintjét, vizuális érzékelő és ábrázolótehetségüket a közösségek még szinte másodrangúként kezelték – és lekezelték. Az anyagi gazdagság, a termelés és más, anyagi hasznot hozó tevékenységek megbecsültebbek voltak a hasznosított, igényelt, ám nem eléggé értékelt művészeti tevékenységeknél, hókuszpókuszoknál. A művész-iparos a korai/korabeli társadalmak szemében egyszerűen dekoratőr volt, és garasokért, éhbérért hozta létre pompás műalkotásait. Az ókorban: de talán annak előtte és jóval később is...

Holott a műalkotások létrehozásához komoly kutatómunkát végzett a művész. A művészet funkciói közül eddigi ismereteink szerint kiemelhetnők a lélek gyönyörködtetésének szándékát, a szórakozás igényét, a rituális, varázslói tevékenységek várható vagy tőlük elvárt élménykeltő hatásait, a gondolkodó ember nemesítésének, jobbá tételének szándékát és egyéb – az emberi lélekre gyakorolt – hatás fókuszáló szándékait: másfelől azonban benne van a művészi önkifejezés hatalmas igénye is. Elég, ha csak az őskori ember zsákmányra és rituális képzetekre összpontosító karcoló-véső-rajzoló-pecsételő sámánjainak varázslási nyomait követve megpróbálunk eljutni a kései „éhező művész” derűs fogalmáig, máris láthatjuk, hogy a tevékenység megítélésében szinte semmi sem változott. Rembrandt *Az éhező művész és családja* című festménye csak egy bizonyítéka annak, hogy a majdani reneszánsz, majd a mégoly gazdagnak tűnő barokk stb. korának dúsgazdagon burjánzó művészete mögött is megbújt a fenyegető nyomor, és hogy csak kevés alkotónak kedvezett a szerencse. Azt is hozzáfűzhetjük: manapság is voltaképpen hasonló, ám sokkal profánabb feltételezések vannak a művész ikonképéről.

De hogy jobban megértsük a tényállást: nem a művész(et) használja ki ravaszkodó szándékkal az emberiség iránta való józan érdeklődését, hanem az emberiség falja fel és emészti el szőröstül-bőröstül a tehetséges alkotókat! Naivitás lenne, ha nem így látnánk...

S hogy hogyan „lélegzik” és működik a művészet mindmáig?

A „lelkes” művészember megfigyelései, elemző szándéka és kutatómunkája alapján feltérképezi, körbejárja, átfedi, behálózza témáit. Érdeklődésének érdemi részecskéit boncolgatva darabolja, majd valamiféle varázslatos kirakós játék szabályai vagy elvei szerint újra összerakja azt, és azt mondja: leszűrve minden konzekvenciát helyrebillentette a valóságot, és a tetejében valamiféle szűrletet, tapasztalati leszűrést, következtetést, esszenciát emleget még... „Átfesti” a valóságot egy olyan imaginárius teret létrehozva, amelyet ő maga tárt fel titkos rejtekből, zakatoló agyának nyughatatlanul hullámozó redőiből, és csapóajtóként megnyitja, megmutatja azt a nagy nyilvánosság előtt. Az élet rejtelseinek megfejtéséhez és megmagyarázásához állítja fel jól-rosszul működő lélekcsapdáit. Kéretlen prókátor, bajkeverő és szándékosan szemfényvesztő a művész? Zseni a bolondok között? Vagy bolond zseni? Valóságghamisító? Egyik sem: a vélt igazságokat, a vélt valóságot akarja megismerni, értelmezni, elmondani kívánja igazlátását.

Viszont ez sem igaz teljesen. Ez azonban nem baj, sőt újabb apropója annak, hogy találgatni lehessen tovább...

A SZÍV RITMUSÁBAN

Ha belépünk a művész(et) világába, egy vagy több sajátosan átírt dimenzióba és kódolt, töredezett, kusza vizuális térbe érkezünk meg, melynek dobogó szerkezete rejtett harmonizációban és összefüggésében működik, és állandó működésben lévő pitvarai, kamrái, eres-bogas ágazatai érrendszerként szakadatlan szállítják az emberben buzogó életerőt.

Első pillantásra mindez csak fura agyszülemény, amely talán köszönőviszonyban sincs a valósággal. E furcsa világ működése ellentmond a valós fizikai létezés szabályainak, átkreált, átalakított, határokat-szabályokat áthágó, nyughatatlan, szeszélyes kolosszus. Kivédhetetlen logikai bukfenceit azonban mégis mindig megcsodáljuk: ilyen hatással van ránk a művészi képzelőerőnk.

Néha a valóság értelmezése a hibás működésének (működtetésének) kritikája, melynek valós kencéje mégiscsak valamiféle távoli, az idők mélyéből előbukkanó, eltanult, örökölt rejtelmes logikai-esztétikai mércéket foglal magába. Kifejező funkciója tehát az alkotó énjéből, valós megfigyeléseiből vagy lelki vívódásaiból, értelmezéseiből, de mindenképpen legtitkosabb érzelmi lüktetésével a gondolati mélyrétegekből és kialakult világkép(zet)éből származhat.

A művészet bizonyos természetfelettinak ítélt, átélt és megtapasztalt jelenségekből, az általa felfed(ez)ett istenségek és istenképek értelmezési, magyarázási szándékát is képes megkötni. A szakrális témájú vagy tárgyú, az ősi szimbólumok sejtelmes és ködben gomolygó világában épp olyan bizonyossággal létezett, mint ahogy jelen volt a krisztusi világ két évezrednyi szimbolikájában is. Ugyanaz ugyanúgy, mert vallási és mágikus funkciókkal bír egyszerre. Nyilvánvaló az is, hogy az egyistenhit elterjedésével a világban újabb határokat, szabályokat módosított, és újabb hegyeket mozgat meg azóta is. Hatása hovatovább meg is hatványozódott, ugyanis magyarázó, némiképp oktatói célzattal, didaktikus képességekkel felvértezve széles körben elterjedt, népszerű lett, megizmosodott, megerősödött.

A művész társadalom régen szerény, manapság sokszor önhitt felkent papjai, képviselői pedig korszakonként nyerték meg csatáikat, egyiket a másik után. Míg az ókorban egyszerű, intelligens mivoltukban is megtűrt és kihasznált mesteremberek, sokat dolgoztatott, gazdag emberek hiúságát legyezgető, rafinált dekorációkat készítő piktorok, kőfaragók voltak, addig a korai középkorban már jól kereső, messzi földeket bejárt, rangos világfiak is voltak közöttük. A reneszánsz (trecento, quattrocento, cinquecento) korban pedig már a pápa is képes volt megsüvegelni egyik-másik nagyírú mester (Michelangelo) alkotásait: és a gazdagok busásan meg is fizették a remekeket. A művészetnek a kései középkor Itáliájában, kissé késleltetetten pedig európai másodvirágzásában más országokban is nagy rangja és ára lett. Voltak, akik sikeres művészeti iskolát alapítottak, valósággal vállalkozók lettek, és szolgahadát, főként festőinasokat tartottak el, nemritkán rájuk bízva a mesteri vázlatokat, hogy a mester szakmai utasításai alapján immár ők dolgozzák ki és alkossák meg a megrendelt művet, amelyet aztán revideált, kijavította hibáit, majd a saját mesterjegyével látott el. A művész tehetségét

és fantáziáját, látnoki képességeit és stílust hozó öntudatosságát itt tehát már anticipációs funkcióval bírja, amely révén előre modellezi alkotását, és „meghosszabbított karjával” irányítja, mások képességeit is felhasználva építi fel képzeiteit, elképzeléseit.

Érett művész már az, akinek fejlett világképe, kerek egész jelrendszere, modellezett, vizuálisan kommunikatív nyelvezete van. A reneszánsz vízválasztó volt a művészet és a művészegyénségek megítélése szempontjából. Az ekkortájt fejlődésnek indult világi társadalomban olyan strukturális átrendeződések gyűjtöttak világot az emberiség elméjében, amelyek az egyházi jellegű, vallásos tematikájú művészet mellett már a profán jelenlétét is megengedték. A szellemi szabadfoglalkozású udvari művészek, a szabad művészet első úttörői ismét egy új forradalmi kánonrendszer kiépítésébe kezdtek, amely a felvilágosodás korának minden ágát, frissen kibontakozó, fejlődő új tudományágát megmozgatta, és valamelyest be is építette magába. Lassacskán rangra emelkedett a teremtő nyomdokain haladni kívánó, humanus gondolatokkal telítődő új ember, és a mester helyébe a korszerűbb, polihisztor típusú művész lépett, akinek különlegességét, különtségét népszerűvé tette a kor fejlődőképessége, divatozása, gazdagot, nagyot létrehozni akarása, s amelynek következménye főként a lélek építésében, a ténylegesen kolosszális építkezésekben és a tökéletesség elérésének vágyában volt. Isten nevében, de a világi élet felé kacsingatva immár. Mert hogy ezek az új kánonok már világibbak, felvilágosultabbak, természetközpontúbbak, tudományosabbak voltak az eddigieknél, és szinte egyediek, mert a nagy művészek különálló nagy iskolákat és stílusokat hozhattak létre. Igaz, a vallásos középkor előtt is változó szelek fújtak: az ógörög és a római művészetekben is jelentős felszabadultságot és „profanizmust” lehet látni egészen az élvhajzásáig. Nyilván azért, mert isteneik így akarták...

Ám most mégis valamiféle véletlennek látszó, de céltudatos különválásról volt szó, amely izmos(odó) nagy egyéniségeket volt képes létrehozni. És a polgári társadalom XVII. századi megfogalmazásában már a szubjektív irányvonal teljes nyíltsággal és bizonyossággal jelen volt. A vallásos ikonosztázok mellett a természeti szépséget, a tájképet, a talmi csillogást, a gazdagok gáláns gazdagságát is bemutató alkotások egyesítették a kopírozó hajlamot és képességet, a szabad kreativitást, a mértani ábrázolás során kidolgozott művészien tudományos eredményeket (itáliai és németalföldi reneszánsz perspektíva) az öncélú esztétikummal. És beépített még sok mindent a művészetbe... A megcsontosodott szabályszerűségek helyett az emberi elme konstruktív szabad szelleme vette át az irányítást, a kor törekvő ismeretei és természetesen újra csak a kor alakuló divatja szerint...

A CÉL: A LÉT MEGTARTÁSA

Művészetről persze csakis akkor beszélhetünk, ha a társadalom egy csoportja elfogadja legalább...

A már kevésbé divatos filozófus, Kant filozófiai tétele, miszerint szép az, ami érdek nélkül tetszik.

E két tétel elég lehet a közép- és újkori, de a modern kori művészet kitérőváltására is. Ám a társadalmak térben és időben tagolódva különféleképpen vélekednek a szépségről,

esztétikai mércéik különállóvá és elkülönültté teszik őket. Az említett kánonok, amelyek kialakultával létrejött egy-egy különleges korstílus, csak egy-egy lépcsőfokot jelentettek a művészet teljességének megismerése felé. De egyszersmind a felismerése volt annak, hogy az effajta irányultság minden bizonyosság szerint létezik, és hogy talán a felvilágosodás korának eszmélő, felfedező törekvései révén valósul meg. Az azóta eltelt fél évezrednyi idő mutatta meg, hogy a művészeti törekvések fokozatosan az egyén(iség) eszmélésének és a szubjektív önkifejezés térhódításának is kedveztek. Hovatovább, a művészi tevékenységforma az említett időszakokban gyorsuló léptekkel és az alkotók változatos találékonyságában teljesült be, hogy a mai napig bizonyosságot nyertén már számos apró ugrással, vált(oztat)ásokkal korstílusok, később izmusok, végül avantgárd, neoavantgárd, transzavantgárd és a legújabb kori kakofóniába torkolló művészi rendiség (rendetlenség), törekvések, torzulások, elhajlások irányába mozduljanak el. Végül mindez már a kétségbeesett létért küzdéshez, masszív birkózáshoz kezdett hasonlítani. A művészet itt már nemcsak a szépet, hanem a valóságot, az „igazat”, hordozza magában koncentrált mértékben. Az alkotó egyéni, önálló gondolkodása, kreativitása, szubjektív világának fejlettségi szintje okozza a ma művészi változatosságát és a manapság redukálódott vázlatosságát is. Valamikor népszerűen kordivatnak vélték, holott akkor és ma is jóval több annál. A kordivatot a művész elemző, kritikus-önkritikus hajlamával maga kezdeményezi, de a társadalom diktálja tovább a neki tetsző, nyilvánosságra hozott vizuális információkat, felfedezéseket, jelenségeket. Teszi ezt oly érzékletesen, hogy már-már azt hisszük, hogy ő a haladás alfája és ómegája. Analitikus képességeivel, alkotói moráljával átveszi a teremtő szerepet, de azt kell mondanunk, hogy valójában csak elleste vagy örökölte az örökkévalótól, a Teremtőtől.

A Teremtő azonban zseniálisan, hajszálpontosan tervezett, és jól kimérte a világot.

Az univerzumot univerzálisan. A névtelen középkori könyvillusztátor egy XIII. századi francia miniatúrán az ikonszerkesztés szabályai szerint ábrázolja Jézus Krisztus képében a teremtő nagy Mestert, amint geodétaként jobbában hatalmas cirkulumot, azaz körzőt tartva szerkeszt, bejelöl, alkot. Baljában a még teremtés folyamatában lévő élhető világ-egyetemet hengergeti, gyúrja és szerkeszti: megalkotja az emberi elme képzeletében csak pislákoló, emberi ésszel épphogy csak felfogható peremhatárait. Az isteni geometria a Teremtő szerkesztési elve, eme tőle ellesett szerkesztési elv felfedezése a már az ógörögöknél megfejtetett euklideszi geometria volt. A kísérletező, tudományokban kutakodó polihisztor művész, az univerzális embertípus alaptantárgya lett. Manapság egy szóval is jellemezhető a képzőművészetben: kompozíció...

A világ felfedezése tehát ősidőktől fogva az emberiség dolga. A természeti harmónia megfigyelése, megtanulása, a tökéletes kielemezése, kanonizált újrahasonosítása, a vizuális szépség kiaknázása és „hasonmásainak” megteremtési szándéka az alkotó dolga. De a gondolataiban megrekedt, képzeletben formát öltött ideát anyagba önteni, megvalósítani is az ő dolga már.

Hogy mi célból alkot és isten tanítványaként miért játszik szakadatlan az anyaggal? Tudásvágya kimeríthetetlen, kíváncsisága örökös, utánzó kedve pedig örökölt genetikai sajátosság. A homo faber homo ludensként minduntalan felülírná a valóságot, mivelhogy képzelőereje

minduntalan átvérzi a korok szövetét: jelent, múltat és elképzelt jövőt egyszerre. A sors iróniája, hogy hatalmas időközönként megy végbe az a ciklikusság, amely a még így is félig tudattalan, ösztönszerűen is alkotó művész, ám az őskori ábrázolások, ábrák, jelek, karcolt és festett figurák után a gondolkodó, tervezni és szerkeszteni jól tudó mesteremberen át mégis eljutott a világmindenség rejtett és nyilvánvaló bugyraiba. Alkotómesterként megörökíteni a véltet és a felfedezettet egyaránt. Az öntudatosan alkotó, elemzőkészséggel bíró, kánonokat építő és megörökíteni vágyó művész klasszikus, a legújabb kori a józanságot sokszor előszeretettel sutba vágó, sokszor delíriumos hangulatban alkotó, delejes, megfejthetetlennek látszó műveket létrehozó, a már megfejtett titkokat esetlegesen, véletlenszerűen használó, szemétkben turkáló, hulladékot is újrahasznosító, mindenben valami költészetet kereső XX. századi művészig.

És végül bekövetkezett már az a pillanat is, amikor a művészember kiábrándul abból a hatalmas, évszázadok során verejtekező, robotoló munkával összehordott roppant tudáshegyből, és igyekszik elfelejteni, mert már nyomasztóan terhes a számára, és a tudattalan mélybe taszítaná, hogy szabadon fellélegezve mindent újrakezdjen, előlről. Eljut a romboló művészalkatig, a destruktív szándékú, józan törekvésű szép és jó elhagyásáig. Elveti, szaka-

dékba zúdítja a megörökölt értékest, kacatnak nézi a régi értéket, felszabdalja vénáit, feltépi sebeit, megöli saját alkotásait, lim-lomokból, szemétkupacokból, elvetélt emberi produktumokból hozza létre új műveit új idők új Babelében.

Megsemmisíti a saját alkotásait is, ha kell, csak hogy egy újfajta szellemi produktumig és egy új érzületig eljusson, mint valami kába alkoholista.

A vérengző Hermann Nitsch élő állatokat öl, és vért csorgat alkotásaira. Némelyek valamivel visszafogottabban, jelképesen ölik meg saját művüket: Szemadám György Salvador Dali *Lángoló zsiráf* című festménye mintájára készített papírszobrát égeti el, Erdély Miklós könyvet gyárt, majd megsemmisíti azt...

A kreatív ember időről időre olyan őrültségeket visz véghez, amelyekből tőkét képes kovácsolni, és „erkölcsi győztesként” tér meg az anyaggal vívott csatákból. Szent őrültként tevékenykedik, önkívületében megszállja és megszíttálja a virtuális világot, valóságot, alaposan tönkreteszi, besározza az egykor oly nagy becsben tartott esztétikát, és még kérkedni is tud ezzel. Mivégre vajon? Hogy bezárja a világ végességét, örök pörgésű ciklikusságát? Hogy visszatérjen a múltba, létének, létezésének legelejére?

■

■

Az írásokhoz tartozó portrék, valamint a 121., a 125., a 245., a 253., a 263., a 268., a 271., a 284., és a 285. oldalon található művek Péter László munkái.

A könyv illusztrálásához a következő művészek alkotásait használtuk fel: Ács József (235., 239. oldal); Berény Róbert (131.); Pieter Bruegel (125.); Csikós Tibor (29.); Fajkin István (23.); Hagymás István (39.); Kós Károly (210., 213., 215.); Markulik József (61., 65.); Molnár Edvárd (69.); Molnár Imre (107.); Nádi Endre (97.); Nemes István (81.); Németh Mátyás (173.); Rácz László (221.); Ricz Géza (198.); Henri de Toulouse-Lautrec (193.) és Zsáki István (59.).